

„BRĂȚARILE“ CU NODOZITĂȚI LATÈNE TÎRZII ÎN DACIA

În ultimele decenii civilizația dacică a ajuns a fi tot mai bine și obiectiv cunoscută grație numeroaselor studii, monografii și sinteze publicate în literatura de specialitate. Aprofundarea în continuare a diferitelor sale manifestări în domeniile culturii materiale și spirituale este substanțial înlesnită de cunoștințele acumulate, de interpretările nuanțate și pertinente, de-acum acceptate, încât continuarea investigațiilor se impune de la sine.

Pentru cea de a doua vîrstă a fierului de interes deosebit din partea specialiștilor s-au bucurat elementele civilizației dacice caracteristice mai ales ultimelor două secole și jumătate de dinaintea cuceririi romane, cind ea ajunsese la apogeul dezvoltării sale. Este, de asemenea, cunoscută — și, ca urmare, orice insistență devine superfluă — atenția acordată cercetării produselor din metal, începînd cu diferitele categorii de uclite, continuînd cu piesele de întrebunțare curentă, cu cele de port și de podoabă, pentru a încheia cu acelea care reprezintă tot atîtea obiecte de artă în deplinul înțeles al cuvintului.

Interesul major manifestat de specialiști față de piesele de îmbrăcăminte și bijuterii este perfect explicabil cît timp ele au suferit modificări mai numeroase, ca unele ce erau supuse modei și gustului schimbător al beneficiarului. Atare situație explică, pe de o parte, posibilitatea încadrării acestora între limite cronologice mai restrînse și, pe de altă parte, utilitatea precizării destinației fiecărei categorii.

În continuare vor fi abordate așa-zisele brățări și inele cu nodozități sau brățări și inele perlate, relativ frecvente în descoperirile din Dacia, databile în epoca Latène tîrzie. Ele constituie o categorie distinctă de produse turnate în bronz, a căror destinație reieșea din însăși denumirea sau denumirile amintite. Invariabil îtoți cei ce le-au menționat — de obicei în treacăt și cu eventuale detalii privind mai ales încadrarea cronologică — le socoteau de proveniență celtică atât în sensul producerii lor în lumea celtică¹, cît și al preluării tot de acolo a „modei“ purtării lor de către autohtonii din Dacia. Obișnuit formulările pentru piesele descoperite în ținuturile carpato-dunărene sunt absolut certe în aceste privințe: „brățără celtică“, rar „de tip celtic“ și inel categorisit asemenea.

Indiferent însă de măsura în care această categorie de piese a reținut atenția cercetătorilor și de părerile exprimate în legătură cu proveniența și destinația lor, încă dintru început se impune o precizare de ordin general. Anume, din punctul de vedere al structurii, diferitele exemplare nu sunt unitare: numărul nodozităților — chiar neluind în seamă dimensiunile inelului propriu-zis și relația sa cu „perlele“ decorative — se constată a fi variabil, la fel ca și sistemul de dispunere a lor. În aceste condiții, pentru a nu încărca catalogul cu descrieri minu-

¹ A se vedea Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 171—238 (passim), cu bibliografia referitoare la descoperirile celtice de pe teritoriul României.

țioase și fără a anticipa comentariile referitoare la evoluția categoriei de piese în discuție, este necesară prezentarea succintă a principalelor tipuri și a variantelor acestora în măsura în care ele s-au descoperit pe teritoriul Daciei.

Pieselete ajunse la cunoștința noastră pot fi grupate în patru tipuri principale, fiecare cu două sau trei variante.

Tipul I include piesele pe al căror inel nodozitățile sunt dispuse la distanțe mari, fie cîte una (= *varianta 1*), fie grupate cîte trei sau, rar, patru în același loc (= *varianta 2*). Obișnuit nodozitățile singulare sau grupurile de nodozități variază de la trei la cinci.

Tipul II cuprinde piesele cu grupuri de nodozități dispuse distanțat, la intervale uniforme sau aproape uniforme pe inel: grupuri de trei (= *varianta 1*), grupuri neuniforme (= *varianta 2*) și cu grupuri neuniforme și peduncul (= *varianta 3*). În acest tip se incadrează majoritatea descoperirilor din Dacia.

Tipul III inglobează piesele cu șir continuu de nodozități pe inel (= *varianta 1*), cu șiruri triple continue (= *varianta 2*) și cu șiruri în care grupurile de trei nodozități alternează cu grupuri de două sau două plus una (= *varianta 3*).

Tipul IV (hibrid din neindemnare sau cu intenție) vizează piesele cu număr egal și disponibile egală a nodozităților (= *varianta 1*), precum și în formă de cataramă fără spin (= *varianta 2*).

Pentru înlesnirea urmăririi descoperirilor de pe teritoriul Daciei, ele vor fi prezentate în ordinea alfabetică a localităților unde au fost semnalate² și, în cadrul fiecărei localități, pe tipuri și variante ale acestora, în felul cum au fost menționate mai sus.

1. *Ațel*³, jud. Sibiu. Verigă de tip I/2 cu trei grupuri de cîte trei nodozități (fig. 1/9). Provine dintr-o colecție particulară și condițiile de descoperire nu se cunosc. Diametrele: 5,2 (interior) și 7,3 cm (exterior, fără nodozități). Muz. Sighișoara, inv. 2425.

2. *Căpâlna*⁴, com. Săsciori, jud. Alba. În diferite locuri din interiorul cetății dacice au fost descoperite în cursul săpăturilor arheologice opt verigi de tipuri diferite.

a. De tip I/2, puțin ovală, cu trei grupuri de cîte trei nodozități finalte (fig. 1/7). Terasa E, secțiunea XVII. Diametre: 3 și 4 cm. Muz. Cluj.

b. De tip I/2, cu grosimea inelului neuniformă, cu patru grupuri de cîte trei nodozități și una aplatizată (fig. 1/8). Terasa B, secțiunea X. Diametre: 4,7 și 5,4 cm. Muz. Cluj.

c. De tip II/2, cu distanță mică între grupurile de trei nodozități (fig. 2/1), ceea ce o apropiere de verigile de tip III/2. În corridorul dintre turnul-locuință și stincă. Diametre: 3,7 și 5 cm. Muz. Cluj.

d. De tip II/3, cu nodozități alternante 3—3—1—3—1—3—3 și cu distanță mai mare între primul și ultimul grup de trei (fig. 3/3). Terasa B, secțiunea X. Diametre: 1,5 și 1,8 cm. Muz. Cluj.

e. De tip II/3, cu o nodozitate și grupuri de două și trei; inelul acum rupt într-un loc (fig. 3/4). Terasa F, secțiunea VI. Diametre actuale: 6,2/6,5 și 6,7/7,3 cm. Muz. Cluj.

f. De tip II/3, cu disponere neregulată a nodozităților și inel oval (fig. 3/8). Terasa E, secțiunea XII. Diametre: 3,6 și 4,5 cm. Muz. Cluj.

g. De tip II/3, provenită dintr-un tipar defect, din turnare nereușită sau din ambele (fig. 4/1). În corridorul dintre turnul-locuință și stincă. Diametre: 3,7 și 4,6 cm. Muz. Sebeș, inv. 3783.

h. De tip III/2, turnată nereușit și nefinisată ulterior (fig. 5/2). Terasa E, secțiunea XII. Diametre: 3,1 și 3,9 cm. Muz. Cluj.

² Numărul de ordine al localității corespunde cu acela de pe harta din fig. 9.

³ ErdRep, p. 71, nr. 2. Desen după M. Rusu.

⁴ Între alte descoperiri sunt menționate „brățări”, fără nici un detaliu (M. Macrea, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, Ed. Meridiane, 1966, p. 22 — în continuare *CetDacTrans*).

3. *Cătunu*⁵, com. Sălcioara, jud. Dimbovița. Un exemplar fragmentar de tip II/3 (fig. 2/6). Muz. Tîrgoviște.

4. *Ciocănești*⁶ (fost Andolina), jud. Ialomița. O verigă de tip III/2. Muz. Călărași.

5. *Costești*, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara. În cetatea dacică de pe „Cetățuie” s-au descoperit 15 verigi de diferite tipuri, marea majoritate în campaniile de cercetări dintre cele două războaie mondiale. Dintre ele doar una (*k*) a fost menționată ca analogie, de alți minteri nepotrivită, pentru o piesă de la Pececa⁷.

a. De tip I/1, cu inelul puțin oval, încgal ca grosime și cu cinci nodozități (fig. 1/3). În turnul V. Diametre: 3,7 și 4,4 cm. Muz. Cluj, inv. IN 377.

b. De tip I/2, cu trei grupuri de cîte trei nodozități. În sanctuarul I. Diametre⁸: 4,1 și 4,9 cm. Muz. Cluj, inv. IN 340.

c. La fel cu precedenta, dar de dimensiuni diferite. Lîngă zidul cetății, între turnurile I—VII. Diametre: 3,2 și 3,9 cm. Muz. Cluj, inv. IN 341.

d. De tip II/1 cu grupuri de trei nodozități. La un grup o pastilă mai mare și alta la fel între două grupuri (fig. 3/1). În sanctuarul I. Diametre: 3,5 și 4,2 cm. Muz. Cluj, inv. IN 333.

e. De tip II/1, cu 17 grupuri de nodozități. În sanctuarul IV. Diametre: 4,2 și 5,6 cm. Muz. Cluj, inv. 335.

f. De tip II/1, cu 15 grupuri alternante de nodozități (un grup cu mari, celălalt cu mici s.a.m.d.). Între turnurile VI și VII. Diametre: 7,9 și 8,9 cm. Muz. Cluj, inv. IN 338.

g. De tip II/1, fragmentară, cu nouă grupuri de nodozități; la unul nodozitățile sunt inegale (fig. 2/2). În sanctuarul I. Muz. Cluj, inv. 339.

h. De tip II/1, cu opt grupuri de nodozități (fig. 2/5). Lîngă zidul cetății, între turnurile I—VII. Diametre: 3,1 și 4,6 cm. Muz. Cluj, inv. 342.

i. De tip II/2; pe o porțiune grupurile de trei nodozități lipsesc. În sanctuarul I. Diametre: 4,3 și 6,2 cm. Muz. Cluj, inv. IN 332.

j. De tip II/2, cu 24 grupuri la distanțe variabile și cu nodozități colțuroase. Deasupra scării. Diametre: 5,1 și 6,5 cm. Muz. Cluj, inv. IN 336.

k. De tip III/1, cu nodozitățile aplatizate (fig. 4/4). În incinta cetății. Diametre: 1,1 și 2,5 cm. Muz. Cluj, inv. IN 376.

l. De tip III/1, cu nodozitățile abia marcate (fig. 4/5). Lîngă zidul cetății, între turnurile I—VII. Diametre: 3,4 și 4,3 cm. Muz. Cluj, inv. IN 343.

m. De tip III/2, fragmentară. Porțiunea păstrată a fost îndoită în formă de inel (fig. 4/6). Pe terasa dintre turnurile VI și VII. Diametre: 1,5 și 2,7 cm. Muz. Cluj, inv. IN 334.

n. De tip III/3, cu alternare de trei nodozități cu două plus una distanțată. În sanctuarul I. Diametre: 3,5 și 4,7 cm. Muz. Cluj, inv. IN 337.

o. De tip IV/1, rezultată dintr-o turnare nereușită într-un tipar uzat (fig. 5/7). În incinta cetății. Diametre: 1,9 și 2,7 cm. Muz. Cluj, inv. 1371.

6. *Craiva*, com. Cricău, jud. Alba. În cursul cercetării arheologice a cetății dacice de pe Piatra Craivii, au fost descoperite 15 verigi de diferite tipuri. Majoritatea acestora au putut fi identificate în Muzeul Unirii din Alba Iulia. Cîteva dintre ele au fost menționate în literatură, după cum se va specifica de fiecare dată.

a. De tip I/1, cu patru nodozități mari pe inel (fig. 1/1). Diametre: 4,5 și 5,8 cm.

b. De tip I/2, cu patru grupuri de cîte trei nodozități (fig. 1/6). Diametre: 2,6 și 3,5 cm.

c. De tip II/1, cu 11 grupuri de nodozități (fig. 2/4)⁹. Diametre: 2,1 și 3,2 cm.

⁵ C. Borugă-Stoica, *Cercetările arheologice de la Cătunu, jud. Dimbovița (1970—1971)*, în *Acta Valachica*, III, 1972, p. 140 și fig. 6.

⁶ Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 228 (cf. și p. 224 fig. 72).

⁷ I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, p. 144.

⁸ Exemplarele neilustrate nu au putut fi identificate în depozitul muzeului și, la unele dintre ele, diametrul exterior include și un grup de nodozități.

⁹ I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii (Transylvanie, Roumanie)*, în *Celticum*, XII, 1965, p. 138 și fig. 33A/1.

- d. De tip II/1, cu 11 grupuri de nodozități (fig. 2/8). Diametre: 3,7 și 4,6 cm.
e. De tip II/1, cu inel inegal ca grosime și cu 19 grupuri de nodozități (fig. 2/10). Diametre: 9,6 și 11 cm.
f. De tip II/1, cu opt grupuri de nodozități (fig. 2/9). Diametre: 3,8 și 5 cm.
g. De tip II/1, cu 17 grupuri de nodozități (fig. 3/5)¹⁰. Diametre: 5,5 și 6,6 cm.
h. De tip II/2, cu grupuri de trei nodozități și de trei ori cîte una (fig. 2/7)¹¹.
i. De tip II/2, cu două grupuri de cîte trei nodozități și în rest cîte una (fig. 3/6). Diametre: 4,2 și 5,3 cm.
j. De tip II/2, cu opt grupuri de cîte trei nodozități, alte șapte singulare și o porțiune unde lipesc¹².
k. De tip II/3, cu șapte grupuri de cîte trei nodozități, apoi una și un penducul (fig. 4/3). Diametre: 3,5 și 5 cm.
l. De tip III/2, cu nodozități inegale (fig. 4/8)¹³. Diametre: 3,9 și 4,6 cm.
m. De tip III/2, cu nodozități colțuroase (fig. 5/1)¹⁴.
n. De tip IV/1, cu cinci nodozități, dispuse neregulat pe inel (fig. 5/9). Diametre: 4 și 4,9 cm.
o. De tip IV/2, de forma unei catarame fără spin, cu nodozitățile dispuse într-o vînă sau în grupuri de trei, unele disiforme (fig. 5/6). Diametre: 2,5 și 3,7 cm.
7. Gheja¹⁵, or. Luduș, jud. Mureș. O verigă de tip III/2 cu secțiunea inelului plan-convență (fig. 4/10). Condițiile de descoperire nu se cunosc. Diametre: 4,3 și 5,55 cm. Muz. Cluj, inv. V 26761.
8. Grădiștece Minciulului¹⁶, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara. O verigă de tip III/2, edinioară în MNA.
9. Măgheruș¹⁷, com. Nădeș, jud. Mureș. Verigă de tip II/2, cu nodozitățile mici și proeminente (fig. 4/2). Nu se cunosc condițiile de descoperire. Diametrul (după C. Gooss): 9 cm.
10. Moldoveni¹⁸, jud. Neamț. În necropola carpică de acolo, în mormîntul 203, s-a găsit o verigă de tip III/2 evoluat (fig. 4/9), împreună cu un elopotel conic.
11. Ocna Sibiului¹⁹, jud. Sibiu. De pe teritoriul orașului, probabil dintr-un mormînt, provin și două verigi descoperite. Între altele, împreună cu un cof.
- a. De tip I/2 cu trei grupuri de cîte patru nodozități. Diametre: 6,5 și 7,9 cm. Muz. Sibiu, inv. A 5732.
- b. De tip I/2 cu trei grupuri de cîte trei nodozități. Diametre: 5,5 și 6,7 cm. Muz. Sibiu, inv. A 5738.
12. Ocnița²⁰, jud. Vilcea. O verigă de tip II/3, cu zece grupuri de nodozități. Pe panta acropolei cetății I.
13. Papiu Ilari, n^o²¹, jud. Mureș. Între piesele de inventar a cel puțin două morminte de inhumăție descoperite întimplător și răvăsite se află și o verigă de tip III/2 (fig. 5/3). Diametre: 4,4 și 6,5 cm. Muz. Turda, inv. 1589.
14. Pecica, jud. Arad. Din așezarea dacică de la Șantul Mare provin două verigi de tipuri diferite, ambele descoperite prin cercetări sistematice.
-
- ¹⁰ Idem, loc. cit. și fig. 33A/2.
- ¹¹ Idem, loc. cit. și fig. 33A/5.
- ¹² I. Berciu, *Cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în *CctDacTrans*, 1966, p. 53 și fig. 26 sus dreapta.
- ¹³ I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, loc. cit. și fig. 33A/6.
- ¹⁴ Idem, loc. cit. și fig. 33A/3; I. Berciu, loc. cit. și fig. 26 sus stanga.
- ¹⁵ I. Marțian, *Rep.* p. 20, nr. 284; *ErdRep*, p. 161, nr. 91 și fig. 193; M. Roska, *A kelták Erdélyben*, în *KözlCluj*, IV, 1944, p. 63, nr. 73 și fig. 28.
- ¹⁶ Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienesti din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, 12, 2, 1961, p. 265.
- ¹⁷ C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*, 1876, p. 34, s.v. *Manjers*; I. Marțian, *Rep.* p. 25, nr. 410; *ErdRep*, p. 259, nr. 77 și fig. 76/1.
- ¹⁸ Gh. Bichir, loc. cit.; idem, *Cultura carpică*, 1973, p. 122.
- ¹⁹ M. Rusu, *Das keltische Fürstengrab von Ciumești in Rumänien*, în *BerRGK*, 50, 1969, p. 293 și pl. 147/8, 11.
- ²⁰ D. Berciu, *Buridava dacică*, 1981, pl. 108/3.
- ²¹ I. H. Crișan, Z. Milea, *Descoperiri celtice la Papiu Ilarian (jud. Mureș)*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 65, 68, 74–75, 77 și pl. I/2, II/2.

- a. De tip I/1, cu cinci nodozități mari (fig. 1/5). Suprafața E, în afara atelierului. Diametre: 5,7 și 6,5 cm²².
- b. De tip III/2. Provine din vechile săpături și se află în colecțiile MNA²³.
15. Poiana, com. Nicorești, jud. Galați. În așezarea dacică au fost descoperite mai multe verigi, pare-se doar de două tipuri.
- a. De tip I.1, cu patru nodozități (fig. 1/1). Diametrul: 5 cm²⁴.
- b. „Cîteva” de tip III/2²⁵.
16. Popești²⁶, com. Mihăilești, jud. Ilfov. În cursul cercetării arheologice a așezării dacice s-au descoperit două verigi de tip III/2.
17. Răcătău de Jos²⁷, com. Horești, jud. Bacău. Din așezarea dacică provine o verigă de tip II/1 (fig. 2/3).
18. Sighișoara, jud. Mureș. Din săpăturile mai vechi în așezarea dacică de pe Wietenberg provin cinci verigi de diferite tipuri.
- a. De tip I/1, cu cinci perle (fig. 1/4). Diametre: 3,6 și 4,8 cm²⁸.
- b. De tip II/1, cu 11 grupuri de nodozități (fig. 3/2). Diametrul: 3,4 și 4,4 cm. Muz. Sighișoara, inv. 2423²⁹.
- c. De tip II/1, cu șapte grupuri de nodozități (fig. 4/7). Diametrul: 2,1 și 2,7 cm³⁰.
- d. De tip III/2 (fig. 5/4). Diametrul: 5,2 și 6,6 cm³¹.
- e. De tip IV/1, cu trei nodozități distanțate și patru grupuri de cîte trei (fig. 5/6). Diametrul: 4,8 și 6 cm³².
19. Tilișca³³, jud. Sibiu. Din ceațea dacică de pe „Cănaș” provine o verigă de tip II/1.
20. Transilvania. Din localități neprecizate se semnalează două verigi de tipuri diferite.
- a. De tip II/2, cu cîte două grupuri de trei nodozități alternind cu cîte una într-un loc inelul este deform (fig. 3/7). Diametrul: 3,3 și 4,2 cm. Muz. Cluj³⁴.
- b. De tip III/3, cu grupuri de trei nodozități alternind cu două în sir pe o porțiune sint cinci în sir (fig. 5/5). Diametrul: 6,1 și 7 cm. Muz. Cluj, inv. V. I. 33.
- Totalul pieselor descoperite în Dacia: peste 61.

•

Revenind la tipologia verigilor inserate în catalog, este de domeniul evidenței că ele au derivat din verigile simple, fără nici un fel de ornamente. Linia evolutivă ar avea, deci, ca punct de plecare veriga simplă, din care s-au dezvoltat în prima fază verigile cu trei-cinci nodozități și din acestea verigile cu grupuri (obișnuit trei) de cîte trei-patru nodozități, cu alte cuvinte tipurile I/1 și I/2. Aceste din urmă a înlesnit apariția tipului II/1, care păstrează aceleași grupuri de cîte trei nodozități, dar dispuse la distanțe mult mai mici unele de altele. Tipul II/2 reprezintă de fapt o variantă a precedentului explicabilă în parte prin destinația verigilor și în parte poate prin rateuri de turnare. Următorul, II/3,

²² I. H. Crișan, *Ziridava*, 1978, p. 144, 261 și pl. 126/15.

²³ Gh. Bichir, în SCIV, 12, 12, 1961, p. 265.

²⁴ R. și Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 330 și fig. 110/3.

²⁵ Una amintită de Gh. Bichir, loc. cit.; celelalte de Vl. Zirra, op. cit., p. 233 și p. 224, fig. 58 (una ilustrată).

²⁶ Vl. Zirra, op. cit., p. 227.

²⁷ V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (jud. Bacău)*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 65.

²⁸ K. Horedt — C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara — Schässburg*, Bonn, 1971, p. 80 și fig. 63/18.

²⁹ Informații și desen M. Rusu.

³⁰ K. Horedt — C. Seraphin, loc. cit. și fig. 63/17.

³¹ Idem, loc. cit. și fig. 63/28.

³² Idem, loc. cit. și fig. 63/27.

³³ Informații N. Lupu.

³⁴ ErdRep, p. 73.

reprezentat printr-un singur exemplar descoperit la Craiva, se deosebește de tipul II/2 doar prin existența unei nodozități cu peduncul, evident fără rol funcțional din moment ce nu este îndoit, și ca atare este de pus mai degrabă pe seama fanteziei meșterului.

Din veriga simplă inițială a derivat desigur aceea cu nodozităile în sir continuu (la unele bine, la altele abia marcate) încadrată în tipul III/1. În schimb, verigile cu șiruri triple continue de tip III/2 s-au dezvoltat din tipul II/1, la fel ca și acelea cu grupuri alternante de tip III/3.

Verigile de tip IV/1 au putut deriva din acelea de tip II/2 și III/2. Credem că în bună parte, dacă nu integral, sint de pus pe seama defecțiunilor tiparelor și ale sistemului de turnare. În sfîrșit, apariția tipului IV/2, reprezentat, ca și tipul II/3, tot printr-un exemplar, se explică prin rolul funcțional al piesei, poate chiar printr-o destinație oarecum aparte. Deci schema evolutivă s-ar prezenta în felul cum este ilustrată în fig. 6.

În privința frecvenței tipurilor, implicit a preferinței pentru unul sau altul dintre ele, în ordinea numerică descrescăndă, se situează tipul II (29 piese), urmat de III (peste 15), I (13 piese, dar, în realitate, din considerente ce se vor expune mai jos, doar 10) și IV (4 piese).

Insuficient lămurită ni se pare a fi fost destinația pieselor acum în discuție. Cum s-a văzut, ele au fost definite fie „brățări“, fie „inele“, desigur în funcție de mărimea diametrului. Dincolo de constatarea potrivit căreia multe dintre ele se situează ca diametru între brățări și inele chiar dacă am accepta că au fost destinate unor copii, rămîne fără răspuns întrebarea cum puteau fi purtate pe deget astfel de inele total incomode. În privința utilizării lor, tranșante ar fi fost descoperirile din morminte de inhumăție, dar, cum ele lipsesc, trebuie să apelăm la constatăriile prilejuite de cercetările ce au vizat epoca anterioară.

Fără a încerca o „inventariere“ a pieselor analoage de la sfîrșitul primei vîrste a fierului de pe teritoriul Daciei, menționăm cîteva descoperiri semnificative în acest sens. În necropola de la Ozd (mormîntul 6) s-au găsit două verigi de bronz — una simplă, ccalaltă cu patru proeminențe exterioare, ambele în partea stingă a bazinului defunctului. Tocmai datorită poziției lor descoperitorii au socotit cu dreptate că au fost mai degrabă piese de cingătoare sau pandantine decît brățări, cu atât mai mult cu cît diametrul era nepotrivit celor din urmă³⁵. De altminteri drept atîrnători la centură fuseseră considerate încă verigile descoperite mai înainte în necropola de la Ferigile³⁶. Utilizarea lor la centură avea să fie întărită de poziția verigilor din fier din cimitirile de la Blaj, Ciumbrud și Ozd³⁷.

Dar cele mai semnificative exemple în acest sens sunt furnizate de descoperirile din necropola de la Vaće, pe teritoriul Iugoslavici, datată în Hallstatt D — Latène A. Acolo se cunosc asocieri de genul: paftă de centură + verigă cu patru nodozități prinse în manșon de metal, paftă + verigă cu cinci nodozități³⁸, cîrlig

³⁵ V. Vasiliev — A. Zrinyi, *Necropola scitică de la Ozd*, în *File de istorie*, III, 1974, p. 113 și pl. IV/b, XI/12—13; cf. V. Vasiliev, *Sciții agătaři pe teritoriul României*, 1980, p. 111—112 (tot aici se notează că apariția în nordul Mării Negre a cite două astfel de piese înlănuite întărește presupunerea utilizării lor la suspendarea diferitelor obiecte de cingătoare — p. 112).

³⁶ Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, 1967, p. 73 și pl. 26/5—8.

³⁷ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 112.

³⁸ Fr. Staré, *Vaće*, Ljubljana, 1955, p. 90 și pl. XLII/1, 1 a, XLIII/1, 1 a.

simplu nituit pe piele și verigă cu șase nodozități prinse în manșon de metal³⁹, verigi cu nodozități prinse în manșoane⁴⁰, verigi simple cu manșoane, o dată în asociere cu pafta⁴¹, verigi singulare cu nodozități⁴² și chiar una folosită în chip de pandantiv pe o fibulă⁴³.

Pentru epoca Latene cunoaștem două asociieri de paftale cu verigi de bronz în morminte: prima la Poiana (pafta, două verigi de bronz și un fragment de foaie de fier cu nit)⁴⁴, cealaltă la Sighișoara (într-o groapă cu șapte schelete ciopirite: o pafta și verigi de bronz)⁴⁵. O asociere similară se întâlnește pe teritoriul locuit de scordisci în Iugoslavia, la Žmaievka lângă Sotin, tot într-un mormint⁴⁶. Continuând lista asocierilor de paftale cu verigi, de astă dată însă în așezări sau cetăți, unde nu sunt atât de concluzante, le amintim pe acelea de la Căpilna⁴⁷, Craiva⁴⁸, Ocnița⁴⁹ și din nou Sighișoara⁵⁰. În schimb, mai mult decât semnificativă pentru destinația pe care o avea ni se pare veriga o, de tip IV/2 de la Craiva.

Tot de pe teritoriul Daciei se semnalează mai multe paftale de centură, unele chiar din morminte (Orlea, Șura Mică), fără a fi însotite de verigi, indiferent dacă acestea din urmă erau simple sau cu nodozități⁵¹, ceea ce demonstrează că paftaua nu presupunea neapărat existența unei verigi de metal cît timp putea fi înlocuită cu ceva similar din piele sau fibră, tot aşa cum prezența unei verigi nu impunea obligatoriu și o paftă de centură sau chiar un cîrlig obișnuit nituit pe piele. Mai mult, dacă pentru unele verigi descoperite în cetăți, cum sunt aceleia de la Căpilna (*supra*, catalog b–h) și Costești — Celătui (supra, catalog a, c, f, h, j–m, o), se poate presupune că au fost folosite la centură de luptători, pentru altele o asemenea întrebuițare ni se pare exclusă. Anume, ne referim la veriga a de la Căpilna, descoperită pe locul sanctuarului din cetate, la verigile b, d, g, i, n, toate găsite în sanctuarul I de la Costești și e aflată în sanctuarul IV al aceleiași cetăți. Dat fiind locul de descoperire ni se pare mai degrabă că ele au fost utilizate la suspendarea ofrandelor în sanctuare. De altminteri o asemenea practică de cult a daco-geților este menționată de Iordanes cînd vorbește despre cinstirea deosebită de care se bucura Marte în teritoriile carpato-dunărene. Zeului amintit i se atîrnau în chip de ofrandă prăzile de război cele dintii pe trunchiurile arborilor⁵². În sanctuarele dacice coloanele, poate chiar și pereții, puteau servi la suspendarea de ofrande atît pentru Marte, cît și pentru alți zei.

³⁹ Idem, *op. cit.*, p. 92, XLI/2, 2a.

⁴⁰ Idem, *op. cit.*, 92–93 și pl. XLV/4, XLVI/4, 6.

⁴¹ Idem, *op. cit.*, p. 92–94 și pl. XLV/1–1a, 6, 7, XLVI/1–3, 5–9.

⁴² Idem, *op. cit.*, p. 94 și pl. LIV/1–4.

⁴³ Idem, *op. cit.*, p. 87 și pl. XXXVI/3.

⁴⁴ M. Babeș, *Paftalele Latene tirzii din sud-estul Europei*, în SCIVA, 34, 3, 1983, p. 219.

⁴⁵ Idem, *op. cit.*, p. 218 (informațiile provenite de la Gh. Moldovan trebuie luate *cum grano salis*).

⁴⁶ J. Todorović, *Scordisci. Istorija i cultura*, Novi Sad-Beograd, 1974, p. 152, fig. 108.

⁴⁷ Paftaua inedită.

⁴⁸ Șase-șapte paftale (informații V. Moga); cf. M. Babeș, *op. cit.*, p. 215.

⁴⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 75–76 și pl. 65/4 (veriga în catalog, *supra*, nr. 12).

⁵⁰ K. Horedt, C. Seraphin, *op. cit.*, p. 78–79, pl. 61/14–23 (verigile în catalog, *supra*, nr. 18).

⁵¹ Lista descoperirilor, din care lipsește doar Căpilna, amintită mai sus, la M. Babeș, *op. cit.*, p. 214–216, 218–219.

⁵² *Getica*, 41.

Certe sint deocamdată constatăriile potrivit cărora verigile în discuție nu au fost descoperite niciodată pe oasele antebrațului în mormintele de inhumare Latène tîrzii; în schimb, ele s-au găsit în asociere cu paftale sau fără paftale, dar în locuri unde se poate presupune utilizarea lor la centuri, ca și în altele (santuarele menționate) unde puteau avea și altă întrebunțare. Am avea de-a face, deci, cu piese destinate unor întrebunțări multiple: în loc de catarame, verigi montate pe centură pentru a atîrna de cădute obiecte sau ornamente (un fel de „brelocuri”), ca și piese pentru suspendarea ofrandelor în temple. Cîteva dintre utilizările verigilor cu nodozitate sunt ilustrate în fig. 7/1—3.

Neluind în discuție piesele hallstattiene, ca unele ce nu fac obiectul acestui studiu, menționăm că între acelea databile în epoca Latène se disting, din punct de vedere cronologic, două categorii: în prima intră verigile descoperite la Ocna Sibiului și Ațel, iar în cea de a doua toate celelalte. Primele trei verigi (două la Ocna Sibiului și una la Ațel) se deosebesc de altele de tip I 2 prin însăși forma și structura lor. Mai mult, primele două au fost descoperite împreună cu un cofor care le asigură datarea în sec. IV—III i.e.n.⁵³. La Ațel se cunosc, de asemenea, descoperiri celtice, care indică datări mai timpurii⁵⁴ decât ale complexelor unde au fost găsite verigile din alte părți ale Daciei. Acestea din urmă au apărut în contexte ce acoperă eventual sfîrșitul secolului II i.e.n. (sigur însă veacul următor) — secolul I e.n., dar cele bine date (Poiana, Sighișoara) numai secolul I i.e.n.⁵⁵. Singura excepție o constituie veriga din cimitirul carpic de la Moldoveni, databil în a doua jumătate a secolului III și la începutul secolului IV e.n.⁵⁶.

Verigile Latène tîrzii sunt răspândite în Europa pe vaste spații geografice și cu toate acestea, în afara unor rare excepții, numărul exemplarelor descoperite este foarte redus⁵⁷. Amintitile excepții privesc mai ales teritoriile locuite de scorzi și cele ale Daciei. În privința datărilor admise pentru aceste piese se remarcă variații extrem de mari, începînd cu ale tiparelor de la Olbia, încadrate în secolele IV—III i.e.n. sau chiar IV—I i.e.n.⁵⁸, continuînd cu piesele din Iugoslavia, dateate începînd de la sfîrșitul secolului III i.e.n.⁵⁹, cu cele de la Bibracte, Stradonitz⁶⁰, Liptovska Mara și Kojetin⁶¹ din secolul I i.e.n. și încheind cu exem-

⁵³ M. Rusu, loc. cit.; Vl. Zirra (op. cit., p. 209) le încadrează în Latène B2.

⁵⁴ M. Roska, *A kelták Erdélyben*, în *KözöslCluj*, IV, 1944, p. 66—67; cf. Vl. Zirra, op. cit., p. 182.

⁵⁵ Supra, trimiterile la bibliografie din catalogul descoperirilor.

⁵⁶ Gh. Bichir, op. cit., p. 148.

⁵⁷ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, II, 3, p. 971 și fig. 404 (Bibracte, Stradonitz); I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, în *DissPann*, II, 18, 1942, pl. XXXVII/20 (Szárazd — Regöly); K. Pieta, *Die Púchov — Kultur*, Nitra, 1982, p. 59 și pl. XIII/16, 21 (Liptovska Mara și Kojetin); D. Garašanin, *Katalog metala*, Beograd, 1954, p. 63 și pl. XLII/2—4 (Niš — Pirot); J. Todorović, *Kelti u jugostrečnoj Evropi*, Beograd, 1968, p. 14, 143, 151 și pl. XI/2, 8—9, XVI/4, XLVII/3—4 (Niš — Pirot, Ciglana, Vršac); idem, *Scordisci*, p. 25, 75—76, 152—153, 156 și fig. 13, 52, 108—109, 111 (Dalekovoda, Niš — Pirot, Zmajevka, Vukovara); Gh. Bichir, op. cit., p. 265; idem, *Cultura carpică*, 1973, p. 122, 148 (cu trimiteri pentru Malopolski, Olbia, Chersones).

⁵⁸ A. I. Firman'ska, *Livarni formi z rozkopok Ol'bii*, în *Arheologini pam'jatki URSR*, VII, 1958, p. 45, 49 și fig. I/1—2, IV/5; cf. I. I. Kozub, în *Arheologia Ukrains'koi RSR*, II, 1970, p. 389, fig. 114.

⁵⁹ J. Todorovic, op. cit., p. 76 (două piese de la Zmajevka, una de tip II/1, cealaltă de tip III/2 au fost descoperite, între altele, cu o situla de bronz din sec. I i.e.n. — H. J. Eggels, *Der römische Import im freien Germanien*, 1951, tip. 21, p. 161).

⁶⁰ J. Déchelette, op. cit., p. 932 (Latène III).

⁶¹ K. Pieta, loc. cit. (Spätlatène — Stufe der Púchover Kultur).

plarele tirzii din mediul sarmatic și carpic, încadrate pînă la începutul secolului IV e.n.⁶²

Referindu-ne strict la teritoriul Daciei, este de domeniul evidenței că între verigile timpurii aparținînd tipului I (Ațel, Ocna Sibiului) și toate celelalte există o cenzură căt timp piesele încadrate în tipurile II și III nu sunt anterioare Latene-ului tirziu. În aceste condiții chestiunea esențială este cea a provenienței verigilor, inclusiv a „modei” de a utiliza asemenea piese cu îndoit rol, funcțional și ornamental. O preluare a lor din lumea vest celtică, unde, cum s-a văzut, sunt foarte rare, nu credem că poate fi luată în discuție. Mai numeroase sunt, în schimb, acelea din zona ocupată de scordisci, tot acolo fiind semnalate destule piese similare (mai ales de tip I) databile în veacurile anterioare. Din păcate contextele în care au fost descoperite exemplarele „scordisce” propriu-zise nu sunt toate cunoscute în detaliu. Cînd acestea din urmă există, pledează însă tot pentru epoca Latene tirzie. În aceste condiții prezența la Olbia⁶³ a tiparelor pentru turnat verigi de tip I și II (fig. 8) și, mai mult, continuarea producerei de către centrele grecești nord-pontice a verigilor de tip III inclusiv în primele veacuri ale erei noastre, ni se par cu deosebire importante și ne îndeamnă să admitem că din acele centre, ca și din altele, tot grecești, s-au răspîndit atât în lumea celtică, cât și în cea daco-getică. Așadar pentru Dacia am avea de-a face cu un accesoriu de îmbrăcăminte preluat din mediul grecesc și treptat asimilat ca atîtea altele din domeniul și cu destinații extrem de felurite. Mulțimea unor astfel de exemplare în centre de producție dacice bine cunoscute — cum sunt de pildă Costești și Craiva — ca și existența pieselor de tip II/2—3, III/3 și IV/1—2 care, pe lingă unele modificări determinate de destinația lor, denotă imperfecțiuni ale tiparelor și chiar rateuri de turnare pledează pentru producerea lor în Dacia. Aceasta nu însă înseamnă că în ținuturile carpato-dunărene s-au turnat numai astfel de piese. Sigur s-au produs și dintre acelea „reuşite”, de tip II/1 și III/2 întru nimic deosebite de exemplarele din centrele grecești⁶⁴.

În concluzie, verigile cu nodozități Latene tirzii descoperite pe teritoriul Daciei în mediul autohton au fost preluate (ca importuri) și asimilate din lumea grecoască, probabil nord-pontică. Acelea din așezări și morminte găsite în complexe bine datează nu sunt anterioare secolului I i.e.n., care acoperă și perioada de maximă utilizare a lor; de atunci înainte frecvența lor scade continuu.

I. GLODARIU

LES „BRACELETS“ ORNÉS DE GLOBULES DU LA TÈNE TARDIF DE DACIE

(Résumé)

Les pièces en discussion sont définies dans la littérature soit comme des bracelets, soit comme étant des anneaux (en fonction de leur diamètre). Celles qu'on a découvert en Dacie (plus de 61) sont divisées en quatre groupes principaux, ayant chacun des variantes: I à globules disposées à une certaine distance, seules (I/1) ou en groupes de 3—4 (I/2), II à groupes de trois globules disposées

⁶² Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 265 (cu bibl.).

⁶³ *Supra*, nota 58.

⁶⁴ Analize metalografice minuțioase, la care nu am putut apela, ar putea aduce eventual detalii în măsură să permită unele departajări.

à petites distances uniformes (II/1), inégales (II/2), inégales et à pédoncules (II/3), III en rangée ininterrompue (III/1), triple (III/2) ou à alternances de trois + deux (III/3), IV hybrides, à nombre et disposition inégaux des globules (IV/1) et en forme de boucle de ceinture sans clou (IV/2). Dans le catalogue des découvertes sont mentionnés le type et la variante pour chaque catégorie (la carte de diffusion dans la fig. 9). La série typologique a comme point de départ un anneau simple, sans ornements, dans la fig. 6. En fonction de la position de ces pièces par rapport au squelette du défunt et du milieu concret où on les a trouvés dans des habitats et des forteresses, on les considère comme étant des pièces de ceinture, ayant servi à boucler celle-ci ou à lui attacher d'autres objets ou ornements (fig. 7), ou des anneaux à en suspendre des offrandes pour les pièces trouvées dans des sanctuaires. Les plus nombreux anneaux de cette sorte ont été découverts dans la zone dace et moins dans le territoire des Scordisques en Yougoslavie. Dans le reste de l'Europe elles sont relativement rares ou, par endroits, très rares. L'existence des moules à couler ces pièces, la présence même des pièces dans les centres grecs du Nord de la Mer Noire conduisent à la supposition que c'est de cette zone qu'elles proviennent ainsi que la façon de les porter. En peu de temps elles ont été adoptées et produites par les Daco-Gètes (Costești, Craiva). Leur fabrication dans les centres nord-pontiques a continué lors des premiers siècles de notre ère. Toutes les pièces découvertes en Dacie dans des complexes datés avec certitude ne sont pas antérieures au Ier siècle avant notre ère, ce qui recouvre aussi la période de leur plus intense emploi; puis, leur fréquence diminue de façon continue.

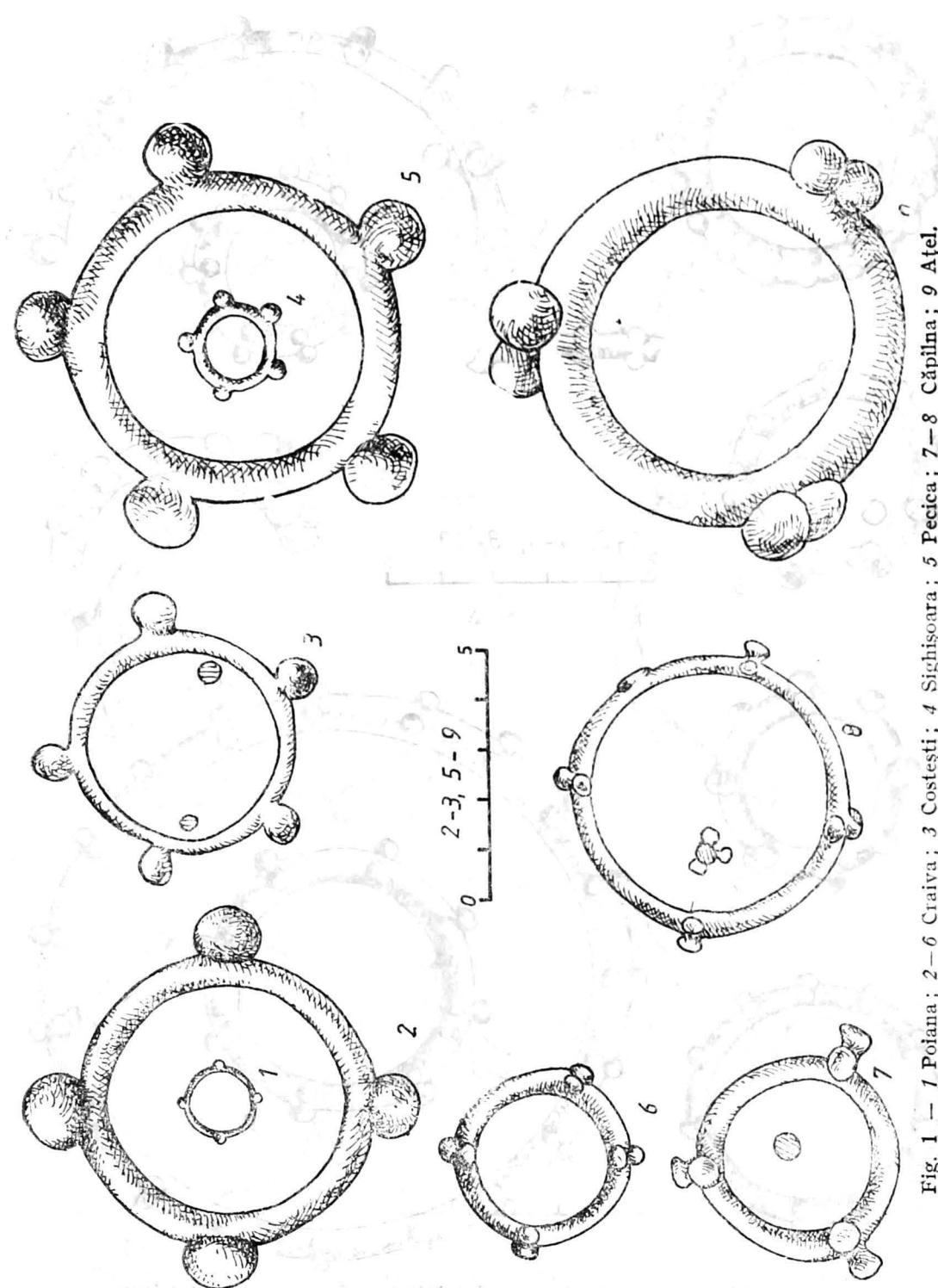

Fig. 1 — 1 Polana; 2—6 Craiva; 3 Costești; 4 Sighișoara; 5 Pecica; 7—8 Căpâlna; 9 Ațel.

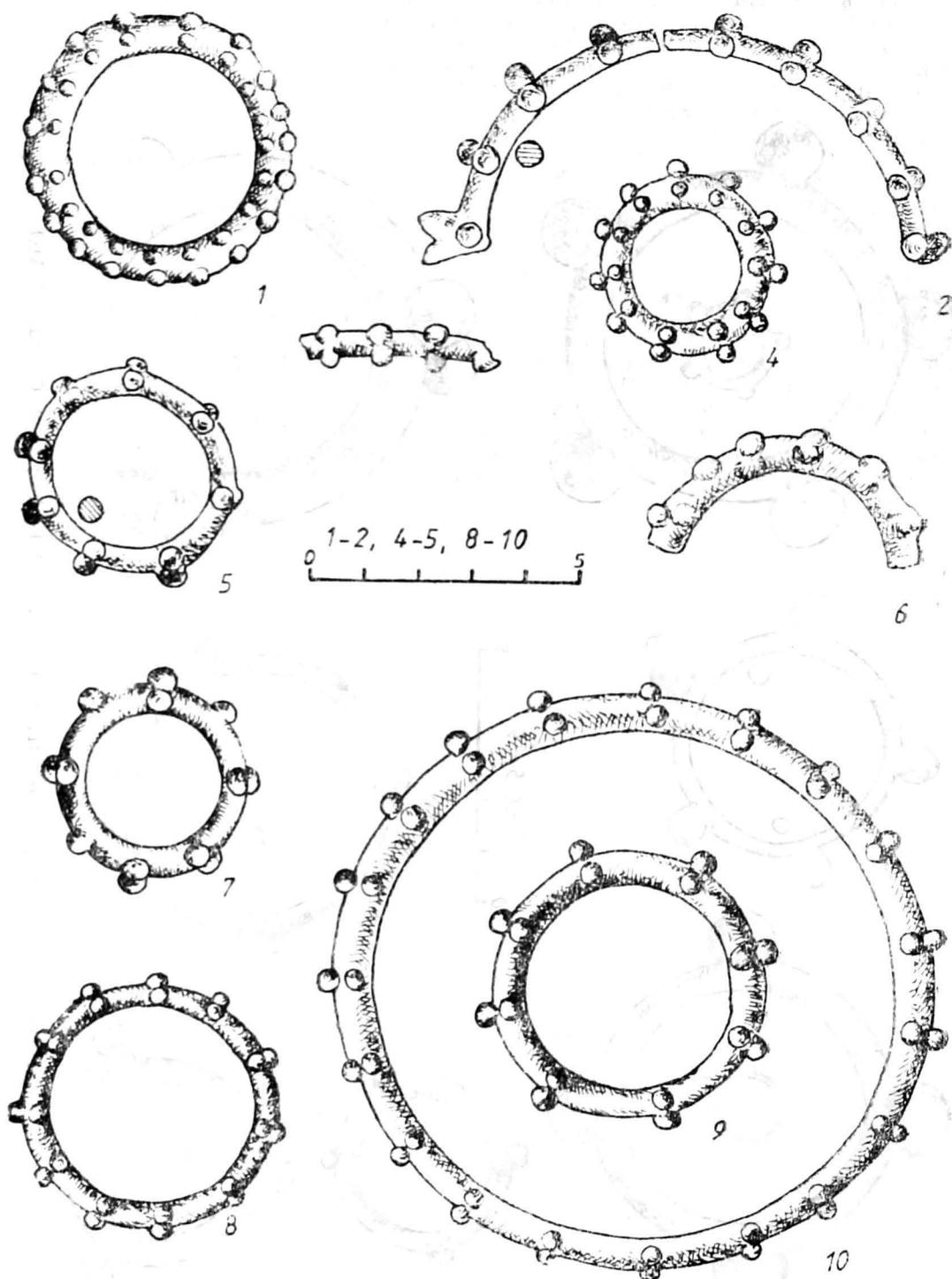

Fig. 2 — 1 Căpilna; 2, 5 Costești; 3 Răcătău; 4, 7—10 Craiva; 6 Cătunu.

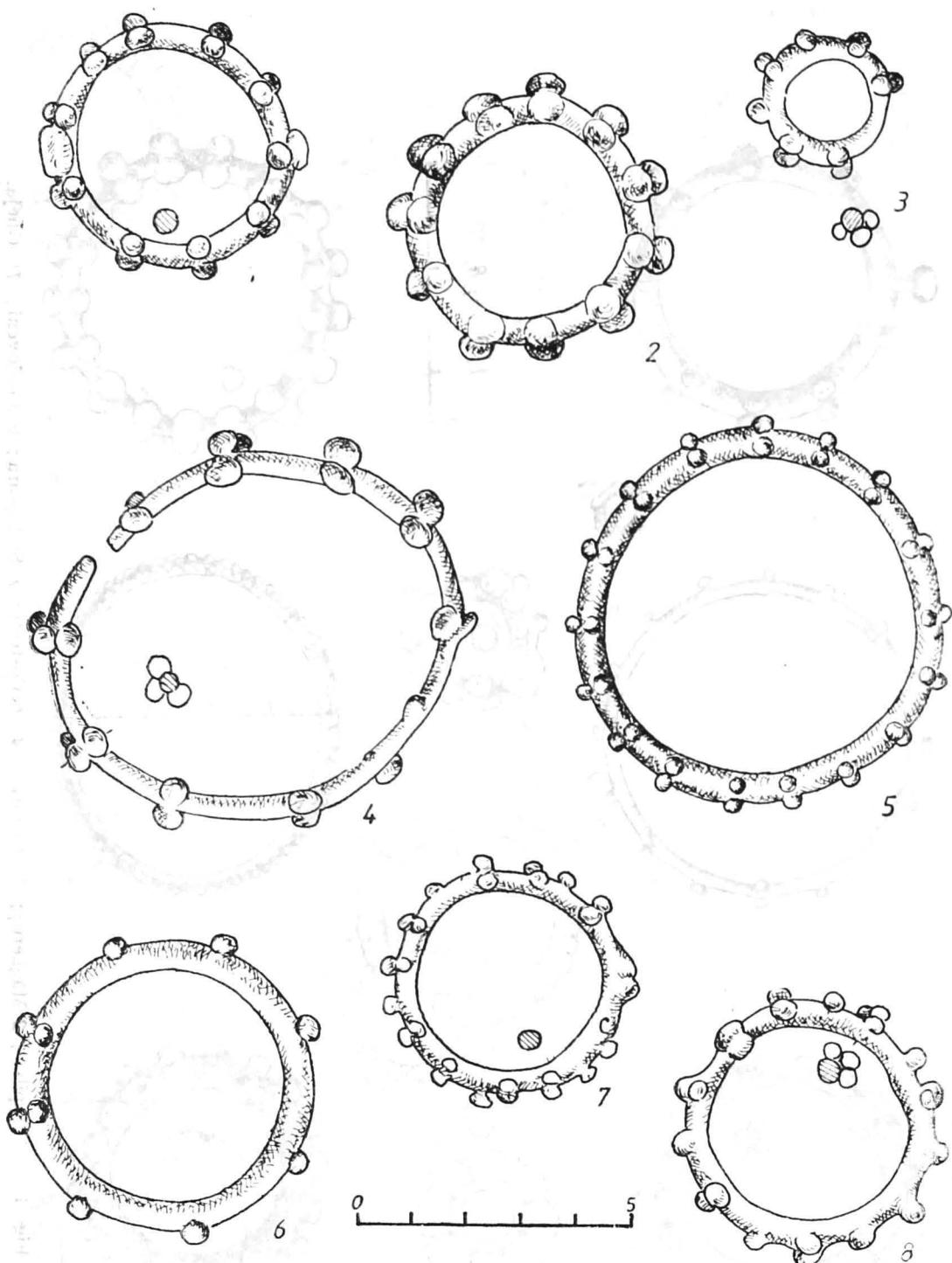

Fig. 3 — 1 Costești; 2 Sighișoara; 3—4, 8 Căpilna; 5—6 Craiva; 7 Transilvania.

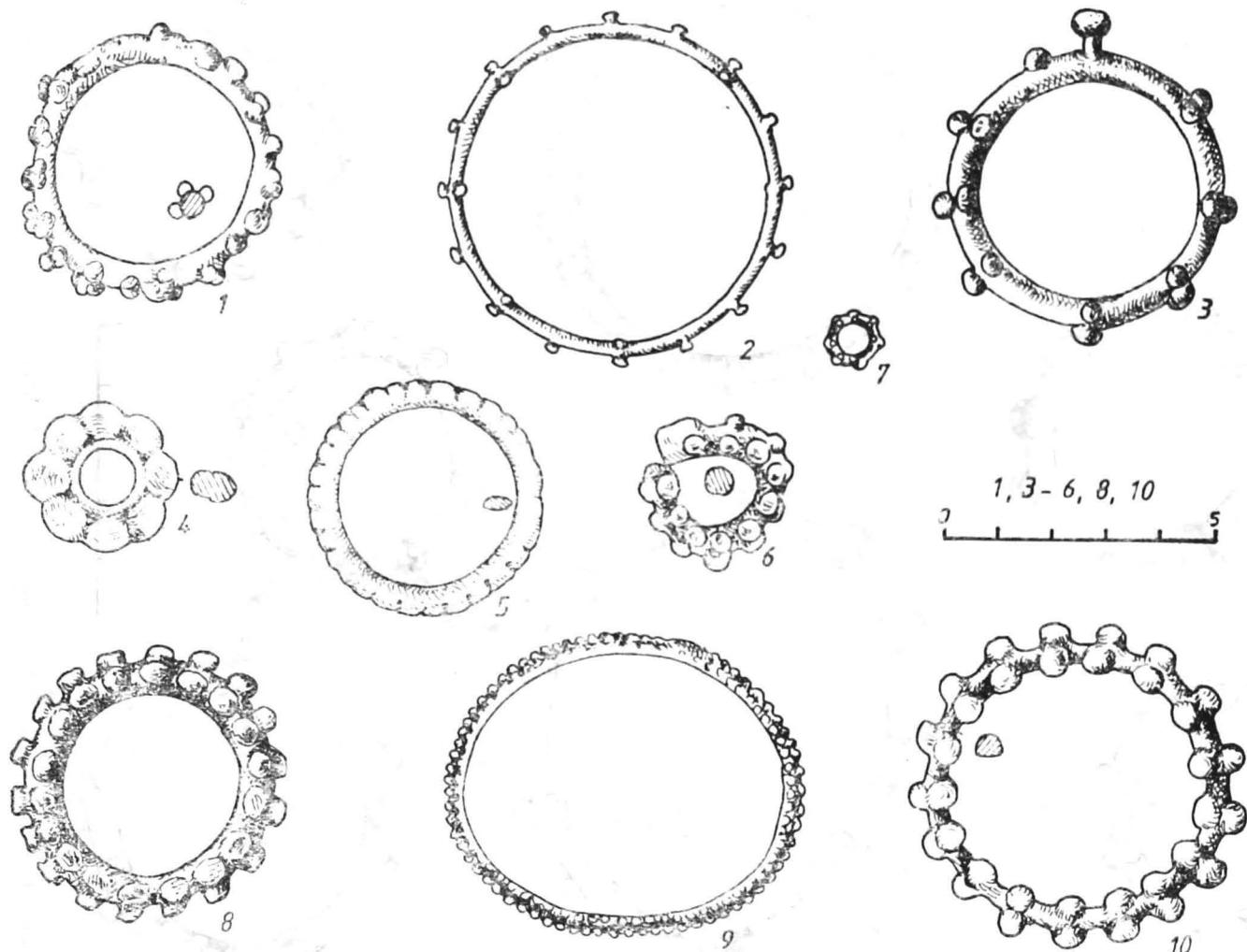

Fig. 4 — 1 Căpâlna; 2 Măgheruș; 3, 8 Craiva; 4–6 Costești; 7 Sighișoara; 9 Moldoveni; 10 Gheja.

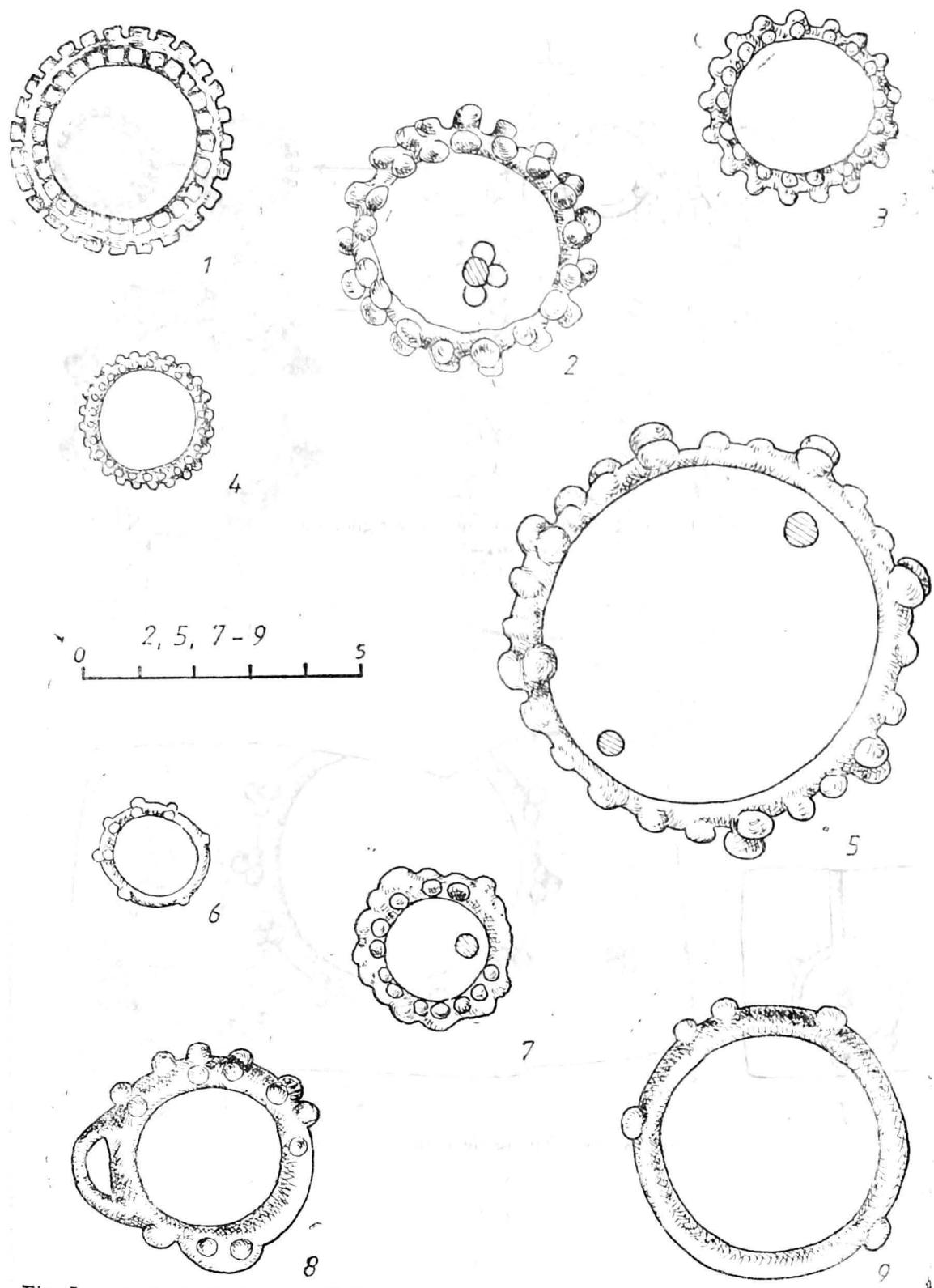

Fig. 5 — 1, 8—9 Craiva; 2 Căpilna; 3 Papiu Ilarian; 4, 6 Sighișoara; 5 Transilvania; 7 Costești.

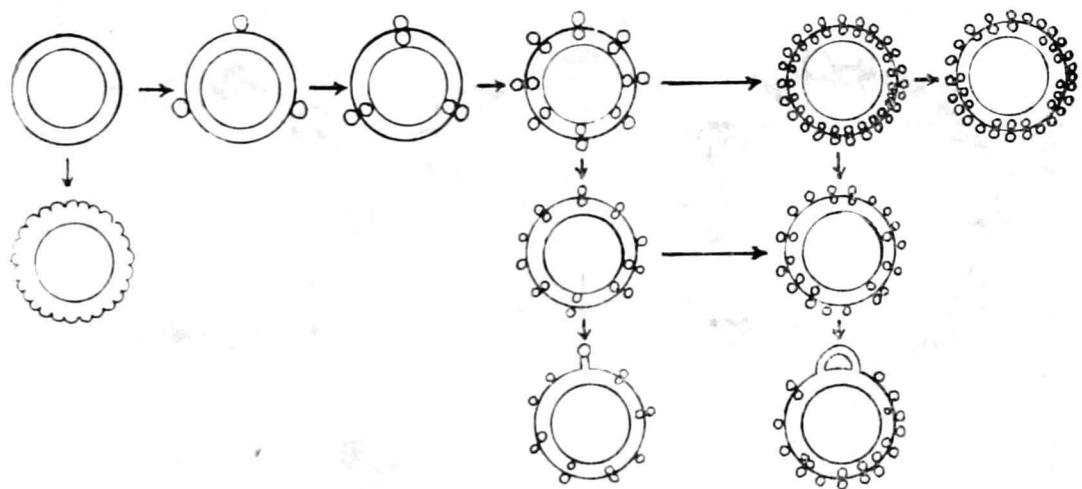

Fig. 6. Evoluția tipologică a verigilor cu nodozități.

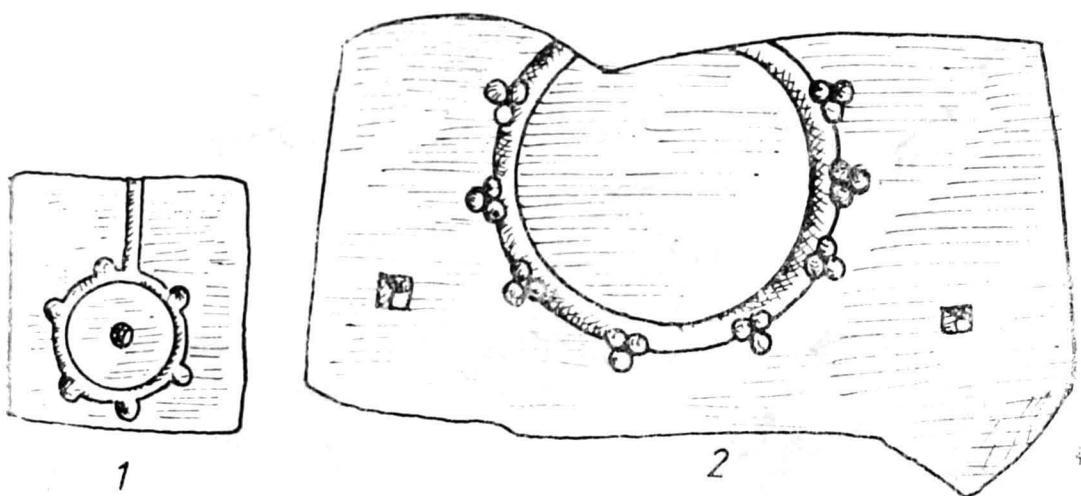

Fig. 8. 1—2 Tipare de turnat obiene.

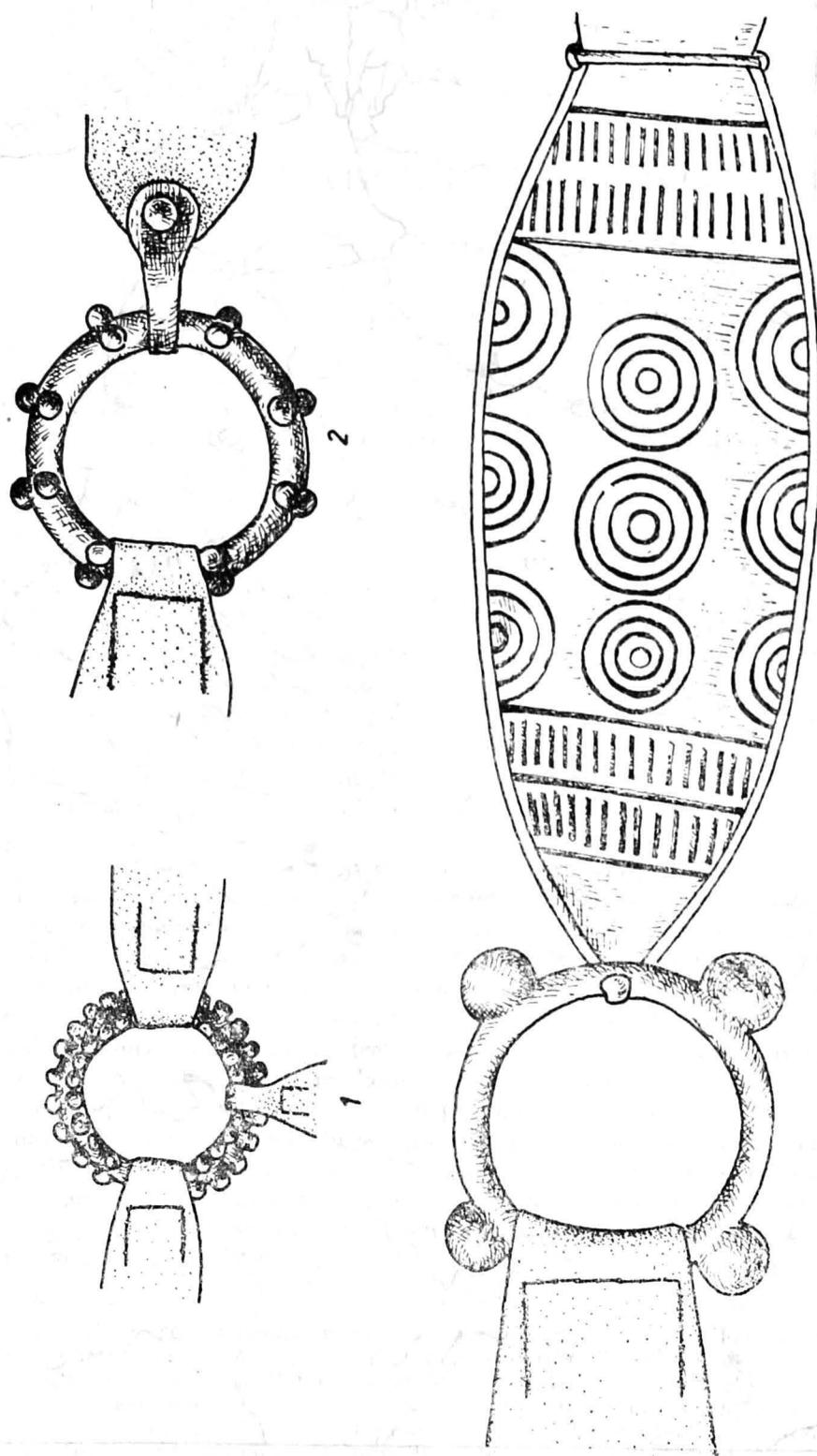

Fig. 7. Sisteme de utilizare a verigilor cu nodozități.

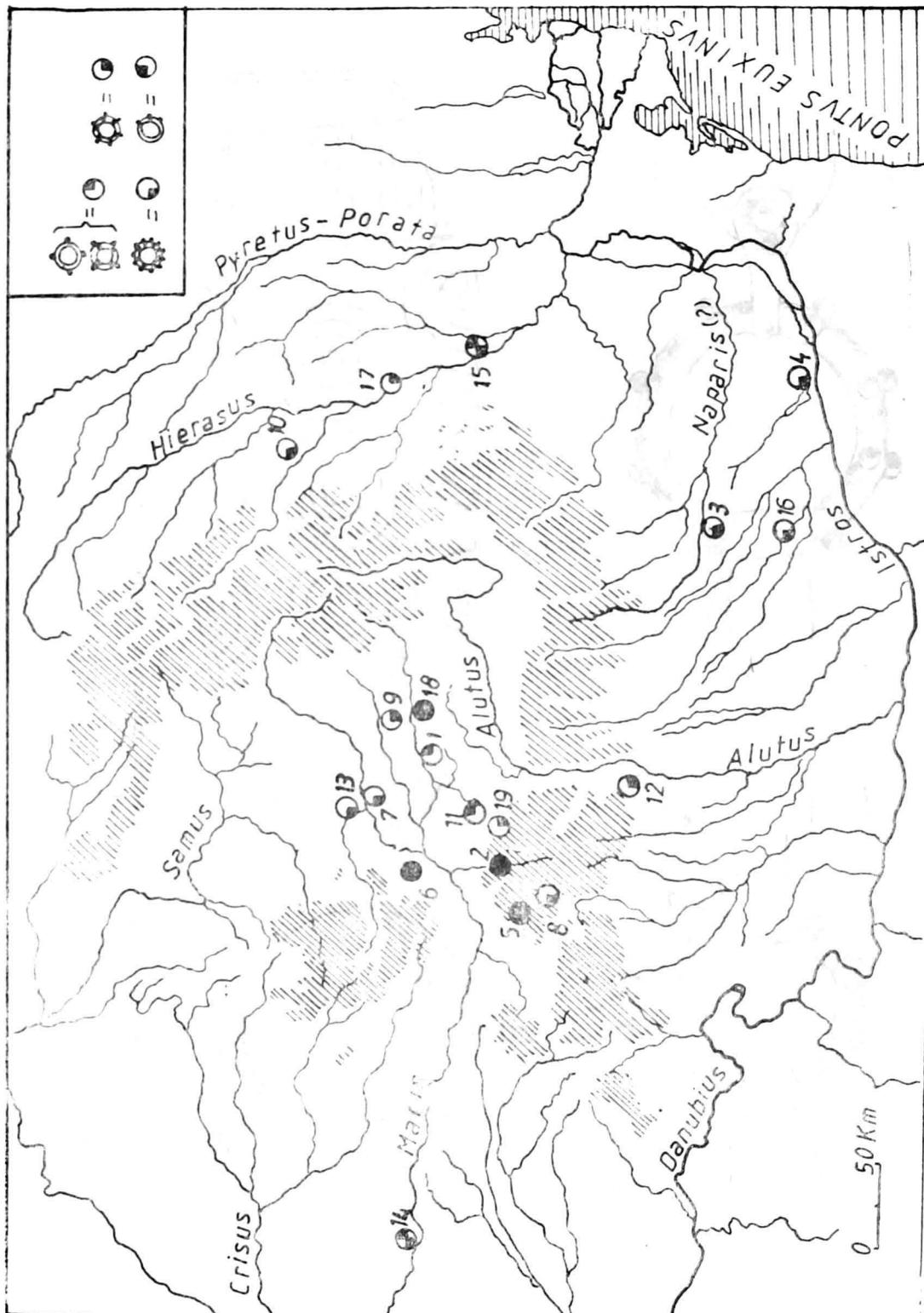

Fig. 9 — Lista localităților : 1 Ațel, 2 Căpilna, 3 Cătunu, 4 Ciocănești, 5 Costești, 6 Craiva, 7 Gheja, 8 Grădiștea Muncelului, 9 Măgheruș; 10 Moldoveni, 11 Ocna Sibiului, 12 Oenița, 13 Papiu Ilarian, 14 Pecica, 15 Poiana, 16 Popești, 17 Răcătău, 18 Sighișoara, 19 Tilișca.